
Colofon

KERNVRAAG wordt uitgegeven onder verantwoordelijkheid van de hoofden van dienst van de protestantse en rooms-katholieke geestelijke verzorging bij de krijgsmacht en gerealiseerd door de werkgroep KERNVRAAG.

Werkgroep KERNVRAAG

Drs. A. de Boer, legerpredikant
Drs. G.L. Born, hoofdkrijgsmachtpredikant
J.G.C. Broeders, hoofdkrijgsmachtaalmoezenier
Dr. N. Guns, staffunctionaris burgerpersoneel IGK
J.L. Hovens, Luitenant-Kolonel KMAR
Prof. Dr. A.H.M. van Iersel, MPC/bijzonder hoogleraar TFT
F. Jansen, luchtmachtpredikant
Dr. W. Klinkert, docent vakgroep MOW/KMA
G.C. van der Klis, coördinerend vlootpredikant
Ir. L.H. Links, Kapitein ter Zee E
Jr. E.B.H. Obing, kolonel KLu
W.J. van Schie, coördinerend vlootaelmoezenier
Prof. Dr. J.M.L.M. Soeters, hoogleraar vakgroep SGW/KMA
H.B.M. Wanders, coördinerend luchtmachtaalmoezenier

Doelstelling

De werkgroep KERNVRAAG stelt zich ten doel om binnen en buiten de krijgsmacht het denken over vraagstukken van internationale veiligheid, vrede, gerechtigheid, krijgsmacht en maatschappij levend te houden en waar nodig te versterken, en de meningsvorming op die gebieden te stimuleren.

De leden van de werkgroep verlenen hun medewerking vanuit een persoonlijk verantwoordelijkheidsbesef in relatie tot de krijgsmacht.

De keuze van de artikelen in KERNVRAAG betekent geenszins een stellingname van de werkgroep. De keuze betekent slechts dat een bepaalde bijdrage voor de meningsvorming van belang wordt geacht.

Verspreiding

KERNVRAAG wordt ter oriëntatie in beperkte mate verspreid in de krijgsmacht en bij instanties die de inzet van de militair ter sprake brengen.

Secretariaat

Ds. F. Jansen
Bureau Hoofdkrijgsmachtpredikant
Wassenaarseweg 6
2596 CH Den Haag
070 3166784

KERNVRAAG wordt
op aanvraag
gratis toegezonden
tel. 070 - 3162931

Inhoud

De secularisering van de zelfopoffering <i>dr. M. B. ter Borg</i>	8
Offers en risico's <i>dr. J. Extra</i>	13
Het verantwoord risico Uit liefde voor de medemens Interview met oud-minister van defensie R. ter Beek <i>ds. F. Jansen en aalm. H.B.M. Wanders</i>	19
Jezelf opofferen of een ander? - Een wereld van verschil <i>dr. F. de Lange</i>	24
Over opofferingsgezindheid: zijn vrouwen anders dan mannen? <i>mr. A.M. Hogebrink</i>	34
Tussen ruil en offer Steunrelaties t.b.v. het thuisfront <i>dr. R. Moelker en drs. G. Cloin</i>	42
De secularisering van de zelfopoffering (vervolg) De rol van de geestelijke verzorging <i>dr. M.B. ter Borg</i>	54

De secularisatie van de zelfopoffering

door Meerten B. ter Borg

Ongerustheid

Wie de geschiedenis van de eerste wereldoorlog leest is geschokt door het gemak waarmee generaals hun jongens bij duizenden het vuur in zonden voor maar enkele tientallen meters terreinwinst. Men is verbaasd, om niet te zeggen verbluft door het gemak waarmee, aan beide kanten, weldenkende mensen, waarmee men zich gemakkelijk kan identificeren, of die men zelfs bewondert, grote kunstenaars en geleerden, zich met enthousiasme in de oorlog wierpen. Ze wilden zich inzetten en opofferen voor hun vaderland. Was dat gebrek aan fantasie? In ieder geval bekoelde hun enthousiasme en hun offeringsgezindheid snel in de gore werkelijkheid van de loopgraven.

Maar vele thuisblijvers bleven enthousiast. John Berger, die in zijn literaire werk de wording van de moderne mentaliteit onderzoekt, beschrijft in zijn roman *G. hoe in Engeland* weduwen van officieren zich ervoor beijveren andere vrouwen te laten doen wat zij hebben gedaan: hun echtgenoten ertoe te brengen zich op te offeren voor het vaderland.

Hoe weldadig steekt daartegen de ongerustheid over de soldaten af, die we tegenwoordig bij het thuisfront aantreffen. De machtigste man van de wereld, de president van de Verenigde Staten, aarzelt bij iedere militaire operatie omdat hij bang is dat er doden gaan vallen tot woede van het thuisfront. De miskende Jimmy Carter kon zich er lange tijd op beroemen dat onder zijn administratie niemand was gesneuveld. Het monument van de gevallen aan Amerikaanse zijde in de oorlog in Viet-nam is een indrukwekkende klaagmuur geworden, waarin de namen van alle gesneuvelden zijn gegrift. Niet de natie, waarvoor zij gevallen zijn, wordt hier geëerd, maar de individuen. Niet de muur zelf is het eigenlijke monument, maar de klagers, dat wil zeggen de vaders, de moeders, de geliefden, die ergens op de muur de naam van hun verloren zoon hebben gevonden. Daar staan ze, of daar knielen ze, zoveel kleiner dan hun machteloosheid; met heel hun wezen drukken ze de zinloosheid van het gebrachte offer uit.

In één opzicht herinnert het monument in Washington nog aan de snorkende monumenten die vroeger werden gebouwd: het verzet dat ertegen werd aangetekend, vooral van de kant van de veteranen, heeft uiteindelijk geresulteerd in een realistisch beeld van een paar soldaten, dat op enkele tientallen meters van deze klaagmuur de nationale heroïek moet uitstralen.

Ik ben blij dat ik in een tijd en in een land leef waar de minister van defensie zijn rekruten niet bij tienduizenden over de kling laat jagen, maar de moeite neemt om te komen spreken op de begrafenis van één enkele gesneuvelde soldaat. Ik beschouw dat als vooruitgang. Maar ik moet vaststellen dat het niet overal zonder meer op deze wijze wordt beschouwd. Wat moet er van het leger worden, nu mensen zich niet meer willen

opofferen, als de 'sneuelbereidheid' verdwijnt en politici steeds minder de bezorgde moeders onder ogen durven te komen? zo vragen sommigen zich af. Deze ongerustheid is begrijpelijk. Maar is zij ook terecht? Dat lijkt me de moeite waard om nader te overdenken. Wat houdt zelfopoffering eigenlijk in?

"Hun leven veil"

Zelfopoffering heeft wel iets moois. Het is een soort offer. René Girard beschrijft in zijn klassiek geworden analyses van het offer, wat de functie ervan is. In de beleving van het religieuze offerritueel projecteert de gemeenschap al zijn angsten en agressie. Hij, die geofferd gaat worden, krijgt de schuld van alle tweespalt, van alles wat is misgegaan. Het afmaken van hem betekent dan ook dat alle ellende uit de gemeenschap lijkt te verdwijnen. De gemeenschappelijke beleving van het enerverende gebeuren, dat een moord toch is, geeft een onoverwinnelijk wij-gevoel. De serene, etherische vrede die na afloop van het offerritueel neerdaalt over de gemeenschap wordt vervolgens toegeschreven aan de geofferde. Men is ervan overtuigd dat hij de samenleving gered heeft. Hij wordt heilig verklaard. Hij wordt vereerd. Het is niet ongebruikelijk, dat hij het tot god brengt. Daarom ontroeft een offer ons nog altijd.

De zelfopoffering zou je als een variant kunnen zien. Men wordt niet geofferd door een vijandige meute, men offert zichzelf op voor die groep. Wat is het niet mooi, om jezelf op te werpen als offer. Anders dan het gedwongen offer ben je van tevoren al onschuldig, maar je redt niettemin de samenleving door je leven te geven. Men zal je eeuwig dankbaar zijn. Er wordt een monument opgericht voor jou en je kameraden. Je bent geen gewone gestorvene, je bent voor de gemeenschap gestorven. Al je zonden zijn je vergeven. Alleen je goede eigenschappen tellen nog, en als je die niet had, worden ze je toegedicht. Niet alleen je familie zal bloemen op je graf leggen, de hele gemeenschap zal dat doen en blijven doen tot in eeuwigheid.

Het is geen geringe beloning die je krijgt als je jezelf opoffert. We kunnen bij onszelf nagaan, dat het zo werkt. Wie is er niet onder de indruk bij een bezoek aan bijvoorbeeld een ere-begraafplaats? Wie krijgt er geen brok in de keel bij de kranslegging op om het even welke oorlogsbegraafplaats? Behoort het niet tot de internationale mores om bij een staatsbezoek een krans te leggen bij het nationale oorlogsmonument? Hen te eren, die voor deze samenleving "hun leven veil" hebben gehad en met hun offer de gemeenschap hebben gered? Het is mooi. Het grijpt ons aan. We zullen er nooit genoeg van krijgen.

Offer-mechanisme

Girard zelf heeft zich vooral op het interpreteren van het evangelie toegelegd. De kruisdood van Christus ziet hij daarbij als een demonstratie van de onwaarheid van het offer. Hier ligt de nadruk op de onschuld van wie geofferd gaat worden. De boodschap van het evangelie is volgens Girard dat het offeren niet de manier is om een gemeenschap te vormen. Dat kan slechts de liefde zijn. Dat neemt niet weg dat de kruisdood van Jezus wordt opgevat als een zelf-offer, dat navolging verdient. Eerder nog dan het toekeren van de andere wang (die daad van heldenmoed en gewelds-verachting), wordt de zelfopoffering gepropageerd. Dat is wat Girard de "sacrieciële interpretatie van het

Christendom" noemt. Deze is tot op de dag van vandaag de dominante interpretatie gebleven. Hij vindt zijn oorsprong in het feit dat we het moeilijk vinden afscheid te nemen van het offer. Dat komt weer, doordat het offer-mechanisme, hoe barbaars ook, zo'n perfect middel is tot gemeenschapsvorming. Het geeft ook ons een gevoel van veiligheid, te weten dat er offerbereidheid bestaat op die momenten dat het erop aan komt. Vandaar dat mensen verontrust raken als er een aantal tendenzen in de maatschappij zijn waar te nemen die erop duiden dat de offerbereidheid minder wordt.

Individualisering

Welke zijn de ontwikkelingen, die maken dat die bereidheid tot zelfopoffering de laatste decennia minder wordt?

Daar is om te beginnen de technologische ontwikkeling. Die maakt het moorden en het vermoord worden in de oorlog tegelijkertijd klinisch en weerzinwekkend. De oorlog wordt er zeer grootschalig en laf door. Het wordt een machinale aangelegenheid. Tegelijk wordt de vuiligheid van de oorlog rechtstreeks bij de mensen thuis gebracht. Wat de soldaten in de Eerste Wereldoorlog pas konden ervaren in de loopgraven, als het al te laat was, kunnen de mensen nu live op televisie zien: er is niets verheffends aan zo'n oorlog. De technologie heeft de oorlog op twee manieren onttoverd: hij is smerig fabriekswerk geworden en hij wordt ondubbelzinnig getoond.

Helaas heeft de technologie ook nieuwe vormen van betovering gebracht. Dat hebben we gezien tijdens de Golfoorlog, waar de oorlog op t.v. verscheen als een clean maar fascinerend computerspeltje. Bovendien gaat ook de traditionele romantisering van de oorlog via de media gewoon door. Geweld en helden die daar goed in zijn, worden desgewenst dagelijks de huiskamers binnengebracht. Hopelijk wordt de oorlog niettemin zozeer onttoverd, dat er niet tegenop te romantiseren valt.

Een tweede ontwikkeling is de verandering van de gemeenschap, waarvoor men zich wil opofferen. Eens was dit het dorp, het gehucht, of het stamverband, de clan. Later werd dit het volk. De laatste twee eeuwen is dit in toenemende mate de natie-staat, die hecatomben eiste. Maar de natie-staat heeft, althans in ons deel van de wereld, voor een belangrijk deel zijn tijd gehad. Het relatief minder belangrijk worden van de natie-staat is een zegen, die wellicht de neiging tot zelfopoffering zal verminderen.

Een derde ontwikkeling hangt hier onmiddellijk mee samen, dat is de individualisering. Mensen zijn in toenemende mate calculerende burgers geworden en hebben in afnemende mate zin zich op te offeren voor wat dan ook. Ze willen een zinvol leven lijden, niet in de eerste plaats voor de gemeenschap, maar vooral voor zichzelf.

Rationalisering van dienstbaarheid

Deze tendenzen spelen overal in onze maatschappij, en ondermijnen de offerbereidheid overal. Het verminderen van sneuvelbereidheid in het leger is paradigmatisch. Niet alleen waar men de samenleving moet verdedigen tegen agressors of waar men verzet moet bieden tegen bezetters, maar overal waar hulp geboden moet worden, lijkt het wegvallen van de offerbereidheid zonder meer een gevaar. Welmenende mensen zijn bang dat dit betekent dat de solidariteit steeds meer ondermijnd wordt.

Op twee punten wil ik deze angst relativieren.

Om te beginnen kun je je afvragen, of het belangeloze offer bestaat. Mensen offeren zichzelf op omdat ze op de één of andere manier gedwongen zijn, of omdat het ook aantrekkelijke kanten heeft. Wat een schitterende beloning: geëerd te worden, al is het dan postuum, als een redder van de samenleving. Je zou je kunnen afvragen, of het iets zou uitmaken als deze beloning vervangen werd door een beloning in geld. Daarbij moet bedacht worden dat het je-opofferen-voor-de-eer, omdat het vaak met geweld gepaard gaat, destructieve kanten heeft. De wens van mensen om heldendaden te plegen en zichzelf op te offeren zou best eens een niet te onderschatten factor geweest kunnen zijn in het ontstaan van oorlogen. Zo bezien is het verdwijnen van de zelfopoffering wellicht een zegen.

Een tweede factor die de verontrusting wellicht in de hand werkt is begripsverwarring. Men heeft de neiging om 'zelfopoffering' en 'dienstbaarheid' door elkaar te halen. Het verdwijnen van het eerste impliceert niet noodzakelijkerwijs het verdwijnen van het tweede.

Dienstbaarheid verschilt van zelfopoffering in die zin, dat het ge-ontmythologiseerd is. De moderne dienstbaarheid is dat op alle mogelijke manieren. Laten we om te beginnen kijken naar het leger. We sturen tegenwoordig geen matig opgeleide amateurs de dood in, die de grootheid, de onoverwinnelijkheid, de eer van hun natie willen bevestigen, desnoods ten koste van hun leven. Mensen die dat wel doen, zoals in de Balkan, kunnen we amper begrijpen. Wij daarentegen werken met goed opgeleide professionals, die vakwerk willen leveren tegen een goed salaris. Zij hebben hun leven niet meer veil; maar zij lopen risico's, die ze nu eenmaal hebben ingecalculerd, zoals we dat allemaal doen als we op onze fiets stappen. Ze zijn er niet op uit de held uit te hangen, maar komen er rond voor uit dat ze van avontuur houden. Daarbij zijn ze ook nog begaan met het lot der mensheid. Wat we hier zien is een rationalisering van de dienstbaarheid. Het eigen belang verschuift en wordt ook rationeler. Een positief zelfbeeld kan men eraan overhouden, een mooie carrière, en een goed inkomen en een goed pensioen. Het gaat bij dit alles om gradaties in een proces. Het is een proces van modernisering, dat wil zeggen van rationalisering en individualisering van de dienstbaarheid.

De dienstbaarheid is onttoverd. Zij is gerationaliseerd en wel op een manier die strookt met wat Girard ziet als een kern in het Christendom: het sacrale karakter is eraan onttrokken. Zo is in zekere zin de secularisering van de zelfopoffering ook de christianisering ervan.

Solidariteit en wederzijds respect

We hoeven niet bang te zijn, dat de dienstbaarheid verdwijnt. Wat opvalt bij allerlei rampen is hoeveel mensen bereid zijn zich voor de slachtoffers in te zetten. In sommige gevallen krijg je de indruk dat het er eerder te veel zijn dan te weinig. Ze worden ook van harte gesponsord, door de belastingbetalers en door de giftschenkers. Ze zijn vaak eerder medisch opgeleid dan militair. Ze zijn - irrationeel detail - met elkaar in een concurrentieslag gewikkeld om de gunst van het publiek: Rode Kruis, Artsen zonder Grenzen, Terre des Hommes en ga zo maar door.

Deze mensen richten een monument van solidariteit op dat veel heldhaftige zelfopoffering evenaart of zelfs in de schaduw stelt. En wie kijkt naar de manier waarop de rouwenden bij het Viet-nam monument in Washington langs en door elkaar schuifelen, die beseft, dat er een samenleving te bouwen is op wederzijds respect, in plaats van op offers en zelfopoffering.

Dr. M.B. ter Borg is universitair hoofddocent godsdienstsociologie aan de Rijksuniversiteit Leiden en auteur van onder meer: Het geloof der goddelozen, Baarn, 1996: Ten Have

* zie verder het artikel op bladzijde 54.*

* * *

Offers en risico's

door Jan Extra

Offerbereidheid

Offerbereidheid is een groot woord. We gebruiken het alleen bij plechtige gelegenheden. Een zoon bedankt zijn ouders die 25 jaar getrouwd zijn voor de offers die zij zich getroost hebben om hem in staat te stellen voor zichzelf een beter leven op te bouwen dan zij indertijd hadden. Een brandweercommandant maakt in een grafrede gewag van de opofferingsgezindheid van de brandweerman die nog één keer het brandende huis binnenging om een kind te redden en dat met de dood moest bekopen. Op 4 mei herdenken we hen die ten offer vielen in de strijd tegen de brute bezetter.

Offerbereidheid: het is een woord voor toespoken en herdenkingen. Het verwijst naar het nobelste gebaar dat een mens kan maken. Bewuste zelfverloochening in dienst van het welzijn van anderen of terwille van een aloverheersende goede zaak.

Offerbereidheid is een begrip dat in deze tijd wat onwonderlijk aandoet als karakteristiek van het militaire beroep. Er vallen nog maar zelden slachtoffers onder onze militairen en als dat toch gebeurt dan vaker door ongevallen dan tijdens gevechtshandelingen. Het betrof in het recente verleden geen gevallen waarin men met open ogen het zekere gevaar tegemoet ging, na het besluit te hebben genomen desnoods het leven te laten. Er was hooguit sprake van sluipschutters of van uit de hand lopende confrontaties die door de slachtoffers niet werden gezocht en die hen - als het er toch van kwam - verrasten.

Een loos begrip?

Zij brachten een offer waartoe zij zich wellicht impliciet bereid hadden verklaard op het moment dat ze de wapenrok aantrokken, maar waarvoor ze in concreto nooit kozen. Daarmee bevinden zij zich in het gezelschap van bergbeklimmers, politiemensen en verkeersdeelnemers. Zij allen kunnen weten dat zij zich aan gevaren blootstellen die nooit helemaal onder controle zijn. De bergbeklimmer die in een plotseling opstekende sneeuwstorm aan zijn eind komt, de politiemans die ingrijpt in een burenruzie en onverhoeds neergeschoten wordt en de fietser die - om op tijd op zijn werk te zijn - door rood rijdt en vervolgens door een automobilist geschept wordt, hebben geen van allen de ultieme consequentie van hun riskante bezigheden op het 'moment suprême' onder ogen gezien en aanvaard. Enigszins teatraal zou men kunnen stellen dat zij zijn geofferd op het altaar van de bergsport, de openbare orde of het verkeer, maar het waren geen bereidwillige offers, eerder tragische slachtoffers. Dat geldt, voorzover ik weet, ook voor de weinige militairen die sinds de Koude Oorlog tijdens acties gewond of gedood werden.

Van offerbereidheid van uitgezonden Nederlandse officials is in de praktijk weinig te bespeuren. De krantenlezer herinnert zich de onderofficieren van de landmacht die zich voor de rechter moesten verantwoorden voor werkweigering in verband met het gevaar